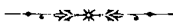

ակնարկ մը նետանք սոյն կայսեր ներքին կառավարութեան վրայ՝ ուրիշ բան չենք տեսներ, բայց եթէ ածգոհ ազնուականութիւն մը, որ գործունէութեան ամէն ասպարէզ փակուած թեւեռներով իր առջեւ, բիրտ, արեւելք, ցուրտ և ամէն բանի մէջ միայնակ ըլլալ ուզող կայսերակէ մը, որ սակայն իր վրին գիտակցիչ էր իր արժանապատուութեան և իրանկանց, կը մօտեցար զէ՛լ տանջելով զանիկա՝ անընդատ ապոստամբութեամբ: Թիւրքի, Վասիլի համար ոճիր մը պիտի ըլլար իշխանութեան կեդրոնացումը իր անձին վրայ՝ եթէ փառասէր մ'ըլլար միայն. բայց նա ի՞նչ՝ քաղաքական և ի՞նչ ռազմական առաջադէպին մէջ հաւասար հանճար ցրցաց. և եթէ հին և նոր բարբ ատղանդները մերթեջ իր քովէն, այն պատճառաւ էր միայն՝ որ ինքը անոնց զումարն էր:

Հ. Կ. Տ. ՍԱՀԱԿԻԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐՁՆԿԱՅԻ

1. Յովն. երգմկացոյ վարքը՝ մէկ քանի մօր տն. դեկութիմնիրով. — 2. Յովն. իրեն և կեկոյն. ցաւած բանաստեղծ. — 3. Երբեք Միթմադա. րեան բանաստեղծ և իր քերթուածները.

1. Յովհաննէս երգմկացոյ կամ Պուզի վարքը մանրամասն գրուած է արդէն թէ՛ Հ. Կ. Զարբանաւրեանէ՝, թէ՛ Հ. Ալիշանէ՝ և թէ՛ Բարգէն Վ. Կիւլէսէրեանէ՝. այդ պատճառաւ շատ համառօտիւ պիտի գծեմ իր կեանքը:

Յովհաննէս ծնած է երգմկայի Արկայ

գիւղին մէջ (որ հիմայ անծանօթ է?) 1250ի մօտերը: Ընտանիք անունը յայտնի չէ: Ինծի ծանօթ է յիշատակարան մը Գրիգոր Աստուածարանի ճառից, որ կը գտնուի յէջմիածին, գրուած 1266ին ի Յովհաննէս Սարկաւազէ՝ երգմկայի մէջ: Այդ թուականը կը պատշաճի մեզի ծանօթ Յովհաննէս երգմկացոյ սարկաւազութեան թուականին, և հենց կը յիշուին տեղւոյն արք. եպիսկոպոսը Սարգիս և անոր որդին պր. Յովհաննէս, երկուքն ալ ծանօթ: Այդ պարտն Յովհաննէսն է՝ որ բարեկամ է մեր երգմկացոյն, որուն համար ինքն Յովհ. վարդապետ՝ Քերականի մեկնութեան յառաջաբանին մէջ կը գրէ. « Ուսումնասէր պարուն Յովհաննէս, որդի մեծապատիւ տէր Սարգիսի, ի մայրաքաղաքին երգմկայի գտեալ ուրեք օրինակս հին » (Քերականի), և այլն:

Ուստի կը համարիմ որ 1266ի սարկաւազ գրիչ Յովհաննէս երգմկացին՝ է նոյն ինքն Պուզը. և իր հայրն է Գրիգոր, իսկ մայրը Սարգիս, եղբարքը Աստուած և Շահնշահ, որոնք կը յիշուին վերոյիշեալ 1266ի յիշատակարանին մէջ. նոյն յիշատակարանէն կը տեղեկանանք դարձեալ՝ թէ Յովհաննէս իր անուանակցէն ուսումն ատած է, որ նոյն թուականին արդէն « սպանեալ եղև սրով յանօրինաց »: Յովհաննէսի ուսումնակից կը յիշուի Սարգիս՝ նոյն յիշատակարանին մէջ:

Յովհաննէս Պուզը իր նախնական ուսումը, նոյն իսկ իրեն վկայութեան համաձայն, կատարած է Միսուրի Ս. Մինաս վանքին մէջ. յետոյ աշակերտած է Վարդան Բարձրաբերդոյ՝ կայենոյ—ձոր վանքին մէջ: Յովհաննէս շատ տեղ ճամբորդած է, Կիլիկիայէն մինչև Երուսաղէմ:

1. Տես Հայկական Մատենագրութիւն:
2. Տես Յուլիէ Զարբանազ. հա. Բ:
3. Տես Բիւրակ 1903, էջ 269:
4. Ելմիածին այդ ձեռագրին վրայէն 1849ին Տէր Պողոս Պետրոսեան վարդապետ կ'ընդօրինակէ Գր. Աստուածաբանի ձեռնքը, համառօտելով նաեւ երգմկացի Յովհաննէս սարկաւազի յիշատակարանը. Տէր Պողոս

Վրդ. Ուփրա կը կարգայ: Այդ օրինակուած ձեռագր. բը հիմայ վիեննական Միսիթարեանց վանքը կը գտնուի (Հմմտ. Գուցակ Զեռագրաց Հ. Տաշեանի, էջ 552):

5. Մեր մատենագրարանի մէջ կայ ձեռագիր մը, զոր օրինակած է Սարգիս ի վան Ս. Գրիգորի յերգմկայ. յետ մահուան Կ. Յովհաննէսի, որ իր միաբանակիցն էր, և յիշէ զՅովհաննէս:

Երբ 1272ի միջոցները թիւն աւանին մէջ լինէն Ներսէսի մարմինը յայտնուեցաւ, ինքն արդէն կայենոյ-ձորէն Երզնկա դարձած էր, և այդ հանդիսաւոր օրերուն ներկայ էր: 1281 թուականին Յովհաննէս Երուսաղէմ սուրբ տեղեաց այցելէ վերջ՝ կու գայ ի Կիրիկիա. (այս ճամբորդութիւնը դէպ ի Կիրիկիա՝ սովորական էր նոյն աւանտանքի հետ): Հոռոմիայի մէջ մնաց ըսին մը տարի, և Յակոբ կաթողիկոսի խնդրանք՝ փերականութիւն դասախօսեց: 1284ին գինքը Տիբիս կը գտնենք. տեղոյն իշխանին որդին Վախթանկ խնդրեց իրմէ գրեւ երկնային տարերց վրայ, և Յովհաննէս նոյն տարին ընծայեց անոր « Յաղագս երկնային շարժմանց » գրութիւնը: Երբ 1287ին երկրաշարժն եղաւ Երզնկայի կողմերը՝ Յովհաննէս այն առնէ Սեպուհ լեռան վրայ էր. սակայն հոն շատ ժամանակ չմնաց. 1293ին իր փերականի ընդարձակ մեկնութիւնն ընծայեց Յակոբ կաթողիկոսին, և անկից գնաց Արտաշ, Մործոր գիւղին մօտ գտնուող Ս. Թադէոս վանքին մէջ ուսմամբ պարապելու: Նոյն ժամանակ վանքին և թեմին առաջնորդ եպիսկոպոսն էր Չաքարիա, որ պատուեց գիտնական Երզնկացի վարդապետը: Այդ տեղոյ մէջ Երզնկացի աւարտեց Ն. Շնորհալույ կիսատ թողած Մատթէի մեկնութիւնը 1316ին, ճիշդ այն թուականին՝ երբ երրորդ անգամ Կիրիկիա եկաւ՝ 1316ի Ատանայի ժողովոյն ներկայ ըլլալու համար: Նոյն տարւոյն մէջ աւարտած է նաեւ Դուրիկի մարգարէութեան մեկնութիւնը: Ոչ Հ. Չաքարեանաւան, ոչ Հ. Ալիշան և ոչ Բարգէն վրդ. չեն յիշեր Երզնկացւոյն այս գործը, որուն նախնական օրինակը Երուսաղեմայ Զեռագրատան մէջ կը գտնուի:

Յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ Յովհաննէս. « Եղեւ աշխատութիւնս մեր ի նպաստաւորութենէ Հոգւոյն, և սրբոց հարցն մերոց վարդապետացն առաջնոց՝ Հիպոդիտայ, Եփրեմի և Վարդան վարդապետի . . . ի թոխ հայոց ԶԿԵ (1316) . . . ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս Մործորու կոչեցեալ. ձեռամբ նուստ սպասաւորի Յովհաննիսի Երզնկացեւոյ, ի խնդրոյ եղբոր մերոյ բանի աշակերտելոյ՝ Վարդան կոչեցեալ վարդապետի »:

Ժի՛ դարու սկիզբները Դոմինիկեան լատին կրօնաւորները քարոզութեան եկան: Չաքարիա Մործորեցի լատինասէր եպիսկոպոսը՝ սիրով ընդունեց զասոնք իր թեմին մէջ, Յովհաննէս Երզնկացին այդ աւանները Չաքարիայի մօտ ըլլալով բնակութեամբ և նաեւ իր գաղափարներով՝ կը ձեռնարկէ Ս. Թովմայի Եօր խորհրդոց գիրքը թարգմանելու, ձեր հասակին սովորելով ևատին լեզուն: Այդ թարգմանութեան ամենէն հին օրինակն կարծեմ Էջմիածին գտնուածն է, այն է՝ գրուած Քրիստոսի 1325 թուին, թորոս գրէն, Գլածոր վանքին մէջ: Թորոս՝ ըստ խնդրանաց Յովհաննէսի՝ օրինակած է նաեւ Յովհ. Երզնկացւոյ թարգմանութեան յիշատակարանը . . . « Յովհաննէս Երզնկեցի, որ այժմ կոչիմ Մործորեցի, մեծաւ թախանձանօք թարգմանեցի զսա ի հայ բարբառ, հրամանաւ պապին Հոռոմ և ձեռնտուութեամբ արհեստիկոսութիւն Չաքարիա, Ս. Առաքելոյն թադէոսի վերադիտողի, և միջնորդութեամբ տէր Բարդուղիմէոսի հեզահոգի ըստնայի և յոյժ գիտնականի »: Այս թարգմանութիւնը աւարտած է 1323ին ինչպէս որ 1325ի թորոս օրինակողը կ'ըսէ « Բ. ամաւ յառաջ թարգմանեալ, ի թիւ հայոց ԶՀ՞ »:

1. Խնդի ծածօթ են երկու ուրիշ օրինակներ եւս. մին կը գտնուի Երուսաղէմ, միւսը ի Ս. Պօլսի՝ Ամոնեան Հայր մասնադպրանին մէջ: Ասանց օրինակները գաղափարուած պէտք են ըլլալ Էջմիածնայ օրինակէն, վասն զի ասոնց գրիչներն՝ օրինակելով Յովհաննէս Երզնկացւոյ յիշատակարանն՝ օրինակած են նաեւ թորոս գրէն յիշատակարանին այն մասը՝ յորում

կը յայտնէ թէ ո՛ր թուականին գաղափարած է:

2. Հայկական Զ2 թուականը կը համապատասխանէ Քրիստոսի 1321 թուականին, բայց երբեմն (մանաւանդ Սեբեոսեան) Հայկական թուականը 563ին կը հաշուեն. ասոր օրինակներ շատ կան՝ մանաւանդ Կիլիկեան յիշատակագրաց քով: Հոս եւս այդ հաշուով Զ2՞ պէտք է համապատասխան դնել 1323 թուականին:

Երզնկացւոյ մահը ցարդ կը համարուէր 1326ի առննները, բայց կարծեմ դեռ տասնեակ մը տարի պէտք է երկարել մահուան թուականը. սա ստոյգ է՝ թէ 1332ին կենդանի էր և հաւանականաբար իր հայրենիքը կը գտնուէր:

Ահա թէ ինչպէս Միւր մատենադարանին մէջ ունինք Յովհ. Երզնկացւոյ Գերականութեան օրինակ մը, գրուած 1332ին՝ Ներսէս գրչէն, Ս. Կիրակոսի վանքին մէջ, Այդ Ս. Կիրակոսի վանքը Երզնկա կը գտնուի, ինչպէս նոյն ինքն Ներսէս՝ Աւետարանի մը (որ հիմայ Օրաֆորտ կը գրուի) յիշատակարանի մը մէջ կ'ըսէ, և զայն Բթնի լեռան ստորոտը կը դնէ: Այս է Ներսէսի 1332ին օրինակած Փերականութեան յիշատակարանին կարեւոր մասը. « Գրեցաւ քերականաց տառս ձեռամբ սուտանուն արեղայի ՉՆԱ, յաւապատիս սրբոյն Կիրակոսի, ի ինչոր սրբամաքուր և արդիւնաբան վարդապետի Յովհաննէսի »:

Այս արդիւնաբան և սրբամաքուր վարդապետն՝ է նոյն ինքն մեզի ծանօթ Յովհաննէս Երզնկացին. ուրեմն իր տապաւնաբարը այլ եւս չփնտռենք Մործորի կամ Հաղբատայ վանքերուն մէջ, այլ հոն՝ ուր ծնաւ և ուր երգեց: Եւ հիմայ ստուգութիւն մը կ'առնու Երզնկացւոց կարծիքը, որոնք իրենց պարծանք վարդապետին գերեզմանը Երզնկայի Ս. Նշան եկեղեցւոյն մէջ կը ցուցնեն: Եւ Յակոբ Կարնեցւոյ՝ (1622-1662) վկայութիւնը կու գայ ապահովցնել, երբ Երզնկայի վրայ խօսելով կը գրէ. « Եւ կայ ի մէջ քաղաքին (Երզնկայի) այժմ Ե. եկեղեցի, քահանայութեան և ժողովրդեամբ լի. և է դամբարան սրբոց վարդապետացն Յովհաննէս Պրլայիկ, որ Լուսաւորչին Անիկոն է ասացեալ, և Կիրակոս վարդապետին՝ որ Արեւիքէն է ասացեալ », և այլն, (էջ 12):

1. Յակոբ Կարնեցի՝ վերին Հայոց տեղագրութիւնը գրած է. զոր հրատարակեց Կ. Կոստանեանց 1903ին, ի Վազարշապատ:

*
* *

2. Յովհ. Երզնկացի իբրեւ եկղ. Բաւնաստ - Յովհաննէս մեզի թողած երկերը բազմատեսակ են, մեկնողական, քերականական, ճառական, և այլն, որոնց վրայ մանրամասն խօսած է Հ. Գ. վրդ. Զարբհանաւան: Մենք հոս զինքը միայն իբրեւ բանաստեղծ պիտի նկատենք. և բանաստեղծական թոհիչը՝ որ ունեցած է ինքն Յովհաննէս՝ չէ այնքան թարմ և նոր, ինչպէս իր հայրենակից Կոստանդինի քերականութիւններուն մէջ: Բայց սա բանաստեղծական հիւղին մէջ ամէն քնար զարկած է. երգած է Շարականներ, Գանձեր, Կրօնական և ժողովրդական տաղեր: Յովհաննէս ծանօթ է հայկական տաճարին՝ իր շարականներով, որոնք օծուած են հոգեւոր խանդով: « Լերինք ամենայն » սկզբնաւորութեամբ շարականն՝ շարադրուած Գր. Լուսաւորչի նշխարաց գիւտի տօնին առթիւ՝ Յովհաննէս երգած ամենէն գեղեցիկ շարականն է. բանաստեղծութեան նիւթն է Գրիգոր Լուսաւորչի, որ Յովհաննէս հայրենիքին մօտ շատ յիշատակներ թողած է, և մանաւանդ Սեպուհ լեռը՝ զոր կը ներբողէ Յովհաննէս՝ Լուսաւորչայ գերեզմանն եղած է, և հոն այդ հմայիչ լեռան կողքին վրայ կը բնակի արդէն ինքն բանաստեղծը: Սեպուհը՝ Երզնկայի մօտ՝ հնուց ի վեր աղօթող և ուսումնասէր կրօնաւորներու բնակատեղին եղած է: Հոն ապրող կրօնաւորներն իրենց սրտին մէջ ունեցած են վառ սէրը դէպի Երկինք և հմայքը դէպի բնութիւն:

Յովհաննէս կրօնական բանաստեղծութեան գեղեցիկ կտորներէն է սա. « Գեղապանձ Լուսով բերկրեալ զուարճանայ լեռան Սեպուհոյ հանգոյն Սինայի. յորում եկայ կամարն ամպողէն սուրբն Գրիգորիոս՝ գերանհրաշ Լուսով զարդարեալ նման Մովսիսի, որով փայլին երեսը շնորհօք սուրբ Հոգւոյն »: Եւ յաջորդ տողերն ալ կը հաւաստեն՝ թէ Կոստանդին Երզնկացին իր գարնան գեղեցիկ նկարագրութիւնը Յովհաննէսի Սեպուհին վրայէն դիտած է:

« Շնորհարարչի աջովն Յիսուսի պատուեցաւ լեանն Սեպուհոյ ի տիպ Սանիրայ և Ահմէթնի. յորմէ բղիւսաց աղբիւրն լուսոյ շուրս բարեհամա և վտակս յորդախաղաց հոսանօց, որով ցնծայ երկիրս ի բերս արմտեաց »:

Բայ ի շարակեաներէ՝ Յովհաննէս ունի և՛ եկեղեցական Գանձեր ու տաղեր, որոնց տանց սկզբնատառք իր անունը կը յօդեն. և յորոց ոմանք ցարդ կ'երգուին, ինչպէս Զորհնեաց հանդէսին « Յամենայն ժամ օրհնեմք » քարոզը և « Այսօր ձայնն հայրական » տաղը:

Գանձարանաց մէջ կան նաեւ հետեւեալներն, որոնք Յովհաննէսի անուամբ կը հասնին մեզ. բայց թէ ամէնքն ալ Երզնկացւոյն են արդեօք՝ ատոնց ըննութիւնը զանց կ'ընենք հոս:

Ահաւասիկ այդ գանձերու և տաղերուն սկզբնաւորութիւնք.

1. Ի վեհազոյն բնութեան. (սկզբնատառք « Ի Յովհաննէսէ » կը յօդեն):

2. Յակորոս ընտրեալ վկայ. (սկզբն. « Յովհաննէսի է » կը յօդեն):

3. Յաղթող զօրութեամբ. (սկզբն. Յովանիսի):

4. Յաննական լուսոյն խոնարհեալ. (սկզբն. Յովհաննէս):

5. Յանճառ փառաց լուսոյն. (սկզբն. Յովաննէս):

6. Յիսուս լոյս ծագեալ յաշխարհս. (սկզբն. Յոհաննէս):

7. Յոյժ զարմանալի և հիանալի. (սկզբ. Յովաննէս):

Վերջինը՝ մեր Զ Գանձարանը « Յովհ. թղզուրանցւոյ » խորագրով կ'ընծայէ. սակայն միւս բոլոր Գանձարանները պարզապէս Յովհաննէսի անուամբ կը հասցնեն մեր ձեռքը:

Այս յիշեալ Գանձերն և տաղերը բանաստեղծական ո՛ր և է արժանիք մը չունին:

*
* *

3. Յովհաննէս Երզնկացիէ իբրեւ միջնադարեան բանաստեղծ. — Յովհաննէս Երզնկացւոյն ճերթուածները թուով քիչ են, բայց երկար՝ իրենց բովանդակութեամբ:

Ինծի ցարդ ծանօթ են հետեւեալ տասը ճերթուածները.

Ա. Աղամ նստել դուռն ի դրախտին:

Բ. Աղամայ որդիք ամէն:

Գ. Այբն արարած ըզքեզ ասէ:

Դ. Առաջնաճաշակ պտուղոյն:

Ե. Աւհեալ Աստուծոյ անունն միշտ:

Զ. Երկուսն ի մէկ տեղ բերած:

Է. Խոյն է գլուխ, որ է Պարսիկ:

Ը. Յակուր, զարթիւր ի քնոյ:

Թ. Յամենահրաշ գործս Արարչին:

Ժ. Յամենայն մեղաց ի զատ:

Այս տասը ճերթուածներէն դուրս՝ մէկ հատ ինձ անծանօթ կը ֆնայ, և զոր կը ճանչնայ Հ. Գ. Զարբհանալեան իր Մատենադրութեան մէջ, « որոյ սկզբնատառքն, կ'ըսէ, այս խօսքերը կը յօդեն. « Յովհաննէս վարդապետի Նործորեցւոյ եղեալ ի չափ մերոյին տառից ոտանաւոր »: Զեմ գիտեք արդեօք զոյութիւն ունի՞ այդ յիշուած ոտանաւորը. կը կասկածիմ՝ քանի որ Կ ճերթուածին երկու ձեռագիր օրինակաց մէջ ալ սա խորագրոյն կը հանդիպիմ. « Յովհաննէս վարդապետի Նործորեցւոյ ոգեալ ի մերոյին տառից ոտանաւոր » ձեւով: Այս խորագրով ճերթուածն ուրիշ բան չէ՞ բայց « Այբն արարած ըզքեզ ասէ » սկզբնաւորութեամբ այրութեամբ ոտանաւորը, որուն մասն է նաեւ այն յաւելուածը՝ որուն սկզբնատառքերը կը յօդեն « Յովհաննէսի բան, Յոհաննէսի է բան »:

Յ. Երզնկացւոյ տաղերէն տպուած են Ա.՝ « Աղամ նստել դուռն ի դրախտին » Հ. Ալիշանի հրատարակած « Թամկական երգք Հայոց » ի մէջ, Է.՝ « Խոյն է գլուխ,

1 Հմմտ. Թ. 559 և 117 Զեռագիրները:

2. Այսպիսի խաղ մ'է նաեւ Ներսէս Շնորհաւոյ:

« Նորոգ ծնունդ » ճերթուածը՝ սա սկզբնատառքով « Ներսէս բան, Ներսէսի Ներսէսի է »:

որ է Պարսիկ», և թի՛ «Յամենահաշու գործս Արաշին որ գոյացան» տպուած են 1712ին ի Նոր-Նիսիսի շէնքի: Վերջինս սկսուած է տպուիլ նաեւ Կալկադայի «Ազգասէր» Հանդէսին մէջ (1846 թ. 217) բայց չէ շարունակուած: Ժ՛ «Յամենայն մեղաց ի զատ» պակասաւոր օրինակէ մը առած՝ հրատարակեց Կ. Կոստանեանց Յովհաննու Թլկուրանցւոյ անուամբ՝:

Արպէս զի Յովհ. Երզնկացւոյ տաղեւրուն, լեզուին և տաղաչափութեան զաղափար մը տուած ըլլանք՝ այդ տասը բերթուածներուն առաջին տունները կը հրատարակենք հոս, իւրաքանչիւրին վրայ համառօտ քննութիւն մ'ընենլով:

Ա. — Ազամ՝ Նըստէլ գունս ի Դրախտն
Լայր և ձայներ ողորմագին.
Այ սերսիբէք, այ բերսիբէք,
Այդ որ ի դրախտն մըտանէր
Չատուածութիւնն ազանցէք
Չայս մեղաորս հաւանցուցէք:

Այս՝ է՛ ըստ 325 թիւ ձեռագրին, գրուած 1590ին՝, Հ. Ալիշանի հրատարակածը չունի վերջին երկու տողերը: Այս բերթուածին իւրաքանչիւր տունը քառասուղեան է ըստ 325 թիւ ձեռագրին, բաց ի առաջին և ութերորդ տուններէն՝ որոնք վեց տող ունին: Թէ՛ Հ. Ալիշանի հրատարակածն և թէ՛ յիշեալ 325 թ. ձեռագիրը պակասաւոր են. առաջինն ունի 60 տող, իսկ երկրորդն 44 տող. երկու օրինակներն ի մի ձուլելով՝ կ'ունենանք 72 իրարմէ տարբեր տողեր:

Բ. — Ազամայ որդիք ամէն ու ծնունդ ի հողէն,
Իկայր տամ ձեզ խըրատ Աստուծոյ բանէն:
Գիտեմ ամէն մարդ չկարէ ուսանիլ ի դրէն,
Վասն այնոր զայս զբերքի՝ որ ուսանիք յինէն:

Այս տաղը 33 տուններէ կը կազմուի.

հին օրինակը 1563ին գրուած՝ երեք տուն պակաս ունի:

Գ. — Այրն արարած ըզբեզ ասէ
Մահանացու ի բնութենէ.
Մերկ ես եկեալ ի յարգանդէ
Մերկ դառնալոց ես յաշխարէ:

Տաղիս նախկին օրինակը գրուած է 1469ին. 36 զբերը մէկ մէկ տուն կը կազմեն. այստեանաւորիս մասն կը կազմէ

Յորդորական ձայնի գոշեմ
Նիսի կեկոյցը բողբոջեմ.
Որ զբերքի, ըզբանս պատմեմ
Ես Յովհաննէս ձեզ ծառայ եմ:

Այս 11 տուն յաւելուածին՝ մէջ ընդ մէջ տողերը կը յօդեն «Յոհաննիսի բան, Յոհաննիսի է բան». որով ամբողջ ոտանաւորը 47 տուններէ կը կազմուի:

Դ. — Առջնահաշակ պրողոյն
Մահուան առաջին մարդոյն,
Եղբր անթիշ լուծիշ
Մայր Մանուէլի սուրբ կոյս:

Այս տաղը Գանձարանայ մէջ եւս կը գտնուի, նիւթը կրօնական ըլլալով՝ եկեղեցւոյ մէջ իսկ կ'երգէին ժամանակաւ: 36 (Ա-Գ) տուն է ընդ ամէնը, և չորրորդ տողը կը կրկնուի ամէն տան վերջը:

Ե. — Արեւեալ Աստուծոյ անունն ու միշտ կենդանոյն,
Որ երես խելք ու միտք և խօք մարդոյն.
Որ քննէ ու պատմէ ըզբան զանճառելոյն,
ՉԱստուծոյ գոհանայ ստեղծուածն ի հողոյն:

Տաղիս ամենէն հին օրինակը, 1324ին գրուած՝ 64 տուն է՝, Տաղիս խորագիրն է «Յովհաննիսի վարդապետի Երզն(կ)ացւոյ ասացեալ բանը չափաւորականք ի խրատ մարդկայինս բնութեանս, և գովութիւն արարողին ի մարդկայնոցն՝ ներբողական ձայնի»: Առաջին քանի մը տու-

1. Տես Յովհաննէս Թլկուրանցին և իւր տաղերը Կ. Կոստանեանց, 1892, էջ 50:

2. Այս ձեռագիրն ունի աւ խորագիրը. Տաղ Ազամայ՝ ասացեալ ի Պիլուզ վարդապետէ:

3. Այս օրինակը ծանօթ է Հ. Բ. Վ. Եսայեանի օ-

րինակութենէն (12 էջեր տեսլակ մը) 1871ին օրինակուած, որ ի վերջոյ կ'աւելցնէ. «Վարդապարեցու ի Հաւաքանոցի գրելոյ ի թուին Հայոց 22Գ (— 1314), և եր քուրդերի, որ և պահի առ Չամուրեանի. ի 1871»:

ներուն տաղաչափութիւնը խառնակ է, բայց յետոյ կը կանոնաւորուի և սապէս կ'անդամատուի 3-3-2-3. տաղաչափական նոր ձև մը¹:

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐՈՒՆ

Շարունակելի

ՆԱՄԱԿԻ ՄԸ ԱՌԹԻԻ

Նամակը՝ զոր հոս կը հրատարակենք, կու գայ վերստին յիշգնել Ֆեազմալիպի ընկերացողներուն մեր հանգուցեալ միաբանակիցներէն մին, Հ. Յա. կորոս Վ. Խապէշբաշեցի, որուն արդէն կենսաւ գրութիւնը կարգացին ժամանակին² Թերթիս մէջ: Թողութս ուղղուած է ձոն Թուսելէ՝ ր ղէմս Բատնիքի Բրանինիեան ընկերութեան, — որուն ինք նախագահն է, — առ Արհապատիւ Գլոխին Ուխտիս և առ բոլոր Միաբանութիւնը, — Գիշ հն մատենագիրները՝ որոնք Ռադէրտ Բրանինիկի պէս երջանիկ հոգած ըլլան: Բանաստեղծս իր ետևէն կը ձգէր բազմաթիւ բարեկամներ ու զարմացողներ. ասոնք ընկերութիւն մը կազմած են, ուրու նպատակն է իր գրութեանը՝ խորութեան պատճառաւ մոխէ և անմատոյց՝ լուսաւորել, ու իր համբաւը տարածել: Այս ընկերութեան անգամակից էր և մեր Հանգուցեալ Հայրը, որուն Բրանինիկ ոչ միայն յառուանէ՝ այլ նաեւ յակահնէ շատ ծանօթ էր: Բանաստեղծս՝ սիրող խառն լիոյ երկըքին, Ազոլոյ աւանում, որ կ'իյնայ Վե. նետկոյ նահանգին Տարվիսին գաւառին մէջ, ամառաստունն մը գնած էր իրեն, շատ նկարչական գիւրքի վրայ: Նոյն աւանի մէջն է, բա. նաստեղծի տան մօտ, նաև Մուրաւո-Խապայէլեան լաթմարանի ամառանոցը: Եէնքերուն այս դրակցութիւնը սրտերու ալ դրակցութիւն յատալ բե. ռած է, մանաւանդ մեր ողբացեալ Հանգուցելոյն մէջ, որ քաշ անգործագէտ՝ աւելի դիւրութիւն ունէր վայելելու անտրանի գրագէտին խօսակցութիւնն ու հատորները: Եւ այս համակցութիւնը իր խոստումը եղած է, ինչպէս շատ պերճաբոս կերպով կ'այսցուցանէ ներկայ նամակը: Չէինք կրնար երեսակայել որ հայ վարդապետ մը ա. մերիկեան ամբողջ ընկերութեան մը կուրծքը. որուն տակ՝ լուեկայն այնքան սէր ու յարգանք գանձած ըլլայ իրեն, և թերեւ Ֆազմալիպի ըն. թերցողները չափազանց գոնեն այս գովեստնե. րը անձի որ համար՝ որուն ղէմքն իրենց յայտնի չէ շատ: Բայց ասով պայծառ ըլլալէ չի դադիր: Ազգային գրականութեան փառքին ինքնուրոյն

ճառագայթ մըն է Հ. Յակորոս, որուն լոյսն Եւ. րոպայի վրայ շեղեցաւ: Ինք փոխանակ հայը հա. յուն ճանչցնելու և ազգին մէջ ժողովրդականութիւն վայելելու, հայ ոգին երոպացիներուն թարգմանելու ազնիւ աշխատութիւնն ստանձնած էր, զոր հաւատարմապէս լեցող՝ անոնց լեզու. ներով խօսեցնելով ազգային մատենագրութիւնն շատ կտորներ, և վայելչապէս՝ իր քաղցրախորժ կենցաղավարութեամբը: Գրքերովը՝ կը ցուցա. դրէր հայը՝ ինչ որ էր, իր անձովը՝ ինչ որ եղած էր և կրնար ըլլալ: Իր խօսակցութեան համարն անսպառ էր. կրթութեւ մտքէն՝ ուր շատ գանձ ամբարած էր՝ անաշխատ կը հանէր հինն ու նորը, զարմացնելու համար գիտնական և զրազէտ կամ արուեստագէտ այցելուները, որոնց կը հանդի. նար միանգամայն իր սրամտութեանց համեմե. րով: Անգղիոյ և Ամերիկայի մէջ ամբողջ աւ. բոյն մ'ունէր բարեկամներու. ասոնք իր մահուա. նէն վերջ ալ՝ հակառակ մահազգեսներու դեռ կը շարունակեն զրկել իր հասցէին՝ իրենց նախ. ներուն ու նուէրներուն տեղատարափը, ուղիւթ թերեւ խաբէ իրենց սիրտերը՝ որոնց ծանր պի. տի զոր գայն մեծած գգաւ: Կը հրատարակենք այս նամակը՝ ցուցնելու համարման ու համա. կրութեան այն աստիճանը՝ զոր վարդապետս իր անձով շահած էր իր ազգին համար, ինչ որ պիտի ուրախացնէ բոսորնի, Ամերիկայի և բոլոր աշխարհի հայութիւնը:

Մեծարգոյ Տէր,

Բոսորնի Բրանինիեան ընկերութեան խորհուրդն ու Գործադիր Ֆանձնաժողովն համախումբ, իւր թարգման յիշեալ ընկե. րութեան զգացումներուն, կը քուէարկէր որ Բրանինիեան ընկերութեան խորին և անկեղծ ցաւակցութիւնները զրկուին Չերդ Տէրութեան և Ս. Ղազարու մենաստանի լուրը միաբանակիցներուն, Հ. Յակորոս Վ. Խապէշբաշեցի մահուան համար, Չերմագին խնդրելով՝ որ թէեւ ուշ՝ այս յայտարար. չուղուի մեկնուիլ իւր անտարբերութիւն մը՝ նկատմամբ Չեր միաբանակցին և մեր անդամակցի յիշատակին:

Քաջահոգի գիտական և զրական և ա. րուեստական ամէն տեսակ զարգացմանց, տէր՝ ամենազգի բարեկայելչութեանց, աւ. խոնձ նախամարտիկ Մարդկութեան Բա. ւոյն և Ֆառաշարիմութեան, սիրալիւր որ. ղեգիր գեղեցիկն իտալիոյ և նշուլարածակն վենետիկ, վենիսիան զարմացող մեր սի. րելի Բանաստեղծին՝ Ռադէրթ Բրանինիկ, Հ. Յակոր Վ. Խապէշբաշեցի գիտցաւ հա.

1. Կարելի է նաեւ 6-5 բաժնել, ինչ որ սովորական է, բայց սակայն դիտուել է որ Երզնկացիին ամբողջ քերթուածին մէջ (բայց ի քանի մը տեղերէ) չորս կամ հինգ փանկերով բառ ներմուծած է:

2. Տե՛ս. Բազմալիպ, 1902, թիւ 10: